

УДК 821.161.1-1.09

СМЕХАВАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСАЎ У РАННІХ АПАВЯДАННЯХ ЛУКАША КАЛЮГІ

Ключавыя словы: параўнальна-тыпалагічны аналіз, беларуская літаратура, апавяданні, смехавая культура, нацыянальная культура, нацыянальны характар, менталітэт, Лукаш Калюга, гумар, сатыра, іронія.

У дадзеным артыкуле разглядаецца творчасць беларускага пісьменніка ХХ стагоддзя Лукаша Калюгі, вылучаецца народна-смехавая аснова яго апавяданняў, а таксама значнасць асобы пісьменніка для айчыннай гуманітарнай навукі ў наш час. Прадметам даследавання з’яўляецца рэпрэзентацыя смехавай культуры ў апавяданнях пісьменніка. Аналізуюцца творы, якія паказваюць сталую аўтарскую цікавасць да з’явы народнай смехавай культуры беларусаў.

У літаратуразнаўстве творчасць Лукаша Калюгі адыгрывае вялікую ролю ў асэнсаванні сучаснай нацыянальнай мадэлі свету, таму сёння творы маюць патрэбу ў новым асвятленні. Яго проза ў пераважнай большасці носіць выразную камічную афарбоўку. Сярод знешніх абставінаў, трэба прыгадаць неспрыяльнасць часу для адкрыта-палемічных выступленняў грамадска-нацыянальнай накіраванасці. Менавіта таму Лукаш Калюга і звяртаецца да гумарыстычна-сатырычнай прозы.

У нашай працы ўздымаецца пытанне аб спосабах арганізацыі ў калюгаўскіх тэкстах прыёмаў і формаў камічнага. Прадметам даследавання з’яўляецца мова герояў, іх учынкі, апісанне знешнасці, паводзінаў як адмысловы спосаб арганізацыі смехавай прасторы ў прозе аўтара. Героі твораў часцей за ўсё беднякі, якія ўяўляюць сабой няўдачнікаў. Вельмі часта яны прыкідваюцца дурнямі, робяць ўсялякія недарэчнасці. Смех дазваляе быць персанажам вольнымі ў сваіх учынках, думках, памкненнях.

Пісьменнік абапіраецца на агульны фонд літаратуры і нацыянальны фальклор, у выніку чаго ўзнікае арыгінальная мастацкая сістэма. Перавага тых ці іншых рыс у “смехавай культуры” дазваляе адрозніваць у смеху нацыянальныя рысы і рысы эпохі, што ў апошні час становіцца актуальным у літаратуразнаўстве пры вывучэнні нацыянальнага менталітэту. Смехавая культура сцвярджае агульначалавечыя жыццёвыя каштоўнасці, напаўняючы аптымізм сэнсам духоўнага ачышчэння, які супярэчыць часавым сацыяльным і палітычным догмам.

Сярод твораў аўтара, у якіх ён піша пра звыклы ўклад жыцця беларусаў, можна вылучыць раннія апавяданні, такія як “Баркаўцы – добрая вёска, і баркаўчане – вясёлыя людзі”, “Лук’ян – каперацыйскі сабака”, “Трахім з Пагулянікі”, “Трахім – штучны чалавек”, “Іллюк-даследчык”, “Тахвілін швагер”. Ва ўсіх гэтых творах ярка паказваецца асямяненне герояў і іх асяроддзя. Але для калюгаўскай прозы характэрны не з’едлівы смех, а шчыры, вясёлы, добры, які дапамагае герою вызваліцца ад забабонаў, недарэчных перакананняў, недахопаў. У Лукаша Калюгі пераважае менавіта канструктыўны гумар, бяспрэчна, знаходзіцца месца іроніі, але мяккай, без злых насмешак, якая ідзе толькі на карысць герою. У ранніх апавяданнях ярка выяўляецца гуманістычная накіраванасць таленту Лукаша Калюгі. У іх чуецца заклік не асуджаць і не крытыкаваць чалавека, а прымаць яго такім, які ён ёсць: “Хто Лук’яна не знае, пры чужых вазах убачыўшы, гатоў падумаць, што падліза ён. Але хай лепш гэтага не думае. Дзе Лук’яну выпадае, ён там і накіць з чужога чалавека і набрэша. <...> Гэтаксама і ўсе баркаўчане любяць веселасць. Здало іх наківаць, смяяцца з людзей” [3, с.326–327].

Вельмі слушным з’яўляецца выказванне М. М. Бахціна, у якім, здаецца, ярка паказваецца сутнасць калюгаўскай творчасці. Сапраўдны аўтар па Бахціну, – той, хто аднаўляе першаснае маўленчае аўтарства ў культуры за лік другаснага і штучнага ўласнага пісьменніцкага аўтарства, той, хто раздае галасы іх сапраўдным першааўтарам, вяртаючы выказванням іх першапачатковы калектыўны характар [2, с.510]. Мова калюгавых герояў і сапраўды жывая, дынамічная, быццам кожны з іх размаўляе з табою ў дадзены момант. У ёй ёсць месца самаіроніі, гумару, што немалаважна ў зменлівы цяжкі час. Тут смех выконвае ролю супрацьвагі жаху і сур’ёзнай штодзённай працы за выжыванне. Кампенсуючы сталае напружанне будняў, смех адыгрывае важную ролю ў захоўванні псіхічнага здароўя грамадства [2, с.510]. Важным элементам паэтыкі камічнага ў творах Калюгі з’яўляюцца прыёмы гумару. Так, напрыклад у апавяданні “Лук’ян – каперацыйскі сабака” падаецца гумарыстычная карціна, як мясцовыя жыхары паводзяць сябе падчас прывозу прадуктаў у краму. Прывядзем адзін эпізод “Людзям – як хто накажа тады. Чорт іх ведае! І з вёсак, і з пасёлкаў, і з засценкаў бягуць – хто дарогаю, а хто нацянькі па сцежках, па межках, а калі рог нівы дарогу заслоніць, дык чорт яе абыходзіў!” [3, с.309], або “Цераз галовы тавар бяруць. Гэтаксама і грошы плацяць. Так што калі голас няспраўны ці горла завузка, дык звесіўшы нос за буфет увесь

дзень прастоіш і не возьмеш нічога. Ад упрэўнейшых спаражняюцца паліцы” [3, с.309]. Тут Калюгам падаецца магчымасць прасачыць сувязьжарту з праблематыкай твора. Жарты, камічныя гісторыі, недарэчныя выпадкі з жыцця герояў – усё гэта своеасаблівы элемент сюжэту, спосаб характарыстыкі персанажа. Напрыклад, так аўтар знаёміць чытача са сваім героем – “За мужчынскім гуртам на бочцы ад селядцоў, што адзін з паўкіло цягне, сядзіць Лук’ян, і наўкола яго гэтакіх самых чалавекі тры рассусольваюць” [3, с.310]. Гэтае апісанне выклікае здаровы смех, у якім звычайна сублімуецца дадатная энергетыка, неабходная грамадству падчас не ідэальнай грамадска-палітычнай і сацыяльна-псіхалагічнай сітуацыі. Для правільнага разумення мастацкага тэксту, сэнсу ранніх апавяданняў Калюгі, у якіх пераважае камічны пафас, таксама неабходна звяртаць увагу на семантыку і характар смеху, супастаўляючы з якасцямі асобы і псіхалагічным станам герояў.

Маладога прэзаіка цікавіла перш за ўсё псіхалагічнае ў чалавеку, а не сацыяльнае. Пісьменнік не імкнуўся за інтрыгуючым сюжэтам, не клапаціўся пра надзённасць тэматыкі сваіх твораў, а пісаў пра тое, што яго хвалявала, адлюстроўваў быццё, якое яго акаляла, і ўдалым мастацкім прыёмам для гэтага служыў камізм. Адно з апавяданняў Лукаш Калюга так і назваў “Баркаўцы – добрая вёска, і баркаўчане – вясёлыя людзі”. Вызначальнай сэнсавай характарыстыкай назвы твора, яго ідэі выступаюць словы-канцэпты *вясёлыя, веселосць*, якія вызначаюць пафасную аснову аўтарскага светапогляду. Гульнёвы, калектыўны пачатак жыццёбудаўніцтва выяўляе ў творы арганічную спалучанасць сумеснай жыццясферы вёскі, дзе кожны баркаўчанін дадае да агульнага зместу і праявы вясковага ладу індывідуальную, арыгінальную адметнасць. Мастацка-гульнёвая прастора апавядання ўтрымліваецца найперш на грунце падпарадкавання адзіным спрадвечным канонам і правіламі сялянскага побыту, дзе загадзя амаль усё прапісана і запраграмавана, і дзе выявіць уласную неардынарнасць магчыма толькі праз нейкую сваю, прыродна дадзеную рысу.

Цікавым аўтарскім назіраннем з’яўляецца іранічная характарыстыка баркаўчан: “Не шануюць і самі сябе баркаўчане. У нас нікога па імені не завуць. Кожны мае сваю прыкладку. І ў старога і ў малага яна ёсць. Лук’яна капераціўскім сабакам завуць, Трахіма з Пагулянкі – млечнікам. Парасчынага свёкра “дэбаю” звалі. Ды што казаць, як кого завуць, калі вы болей нікога і не ведаеце ў нас. Але пачакайце! Абы толькі вам быў час, а мне ахвота, дык шчэці одного можна будзе баркаўчаніна ў газетах працягнуць. Абы здароў! Потым весела ў Баркаўцах жыць. Дармо, што і ў мяне самога прыкладка ёсць, а я патом іхні на адну вёску, ні на адзін горад не прамяняў бы” [3, с.230]. Як відаць з прыведзенага прыкладу, аўтар не аддзяляе сябе ад аднавяскоўцаў, захоўвае з імі ўнутраную сувязь. Гэтае ўменне, смяяцца, жартаваць разам з чытачом не толькі з учынкаў герояў, іх камічных паводзінаў, але і з самаго сябе – прыродны дар прэзаіка. Уменне злівацца са сваімі героямі-аднавяскоўцамі ў адзіным, жывым імпульсе прадвызначае феномен мастацкай праўдзівасці ранняй творчасці Лукаша Калюгі. Яго героі – простыя людзі, якія выжываюць у цяжкіх сацыяльных умовах пераходнага перыяду, дзе жыццё кожнагашмат у чым залежыла ад іншых. Наяўнасць такой рысы добра раскрыта на фоне “прыкладкі-мянушкі” ў кожнага жыхара вёскі Баркаўцы. Уважлівае стаўленне пісьменніка да натуральнага, паўсядзённага жыцця, самых дробных змен у побыце і паводзінах людзей стварае ў ідэйным плане ранняй апавядальнай прозы Лукаша Калюгі аптымістычна-дзейсную парадыгму псіхалагічнай устаноўкі жыхароў вёскі на сацыяльныя змены, якія на той момант адбываліся ў краіне. Менавіта ў гэты час палёгкай, своеасаблівым “выратаваннем” для персанажаў калюгавых твораў становіцца гумар.

Вобраз чалавека-ўнікума ў Калюгавых філасофска-прытчавых па змесце творах пераходзіць з аднаго апавядання ў другое (“Лук’ян – капераціўскі сабака”, “Трахім з Пагулянкі”, “Трахім – штучны чалавек”, “Іллюк-даследчык”, “Тахвілін швагер”, “Баркаўцы – добрая вёска і баркаўчане – вясёлыя людзі” і інш.). Ужо самі назвы апавяданняў пацвярджаюць ідэю гумарыстычнага ў калюгавых тэкстах. Апавядальнае палатно у выніку сутыкнення галоўнага героя з часам і абставінамі набывае рысы альбо драматычнага, альбо камічнага гучання, пра гэта прэзаік адкрыта гаворыць у творах: “Цяпер не тое. Другі свет пайшоў” [3], “тады Трахім хваліць даўнейшы свет. Такая то-бо тады выгада была...” [3, с.312].

У сваіх апавяданнях Лукаш Калюга стварае свет недарэчнасцей, а свет культуры ён пераварочвае, па словах Ліхачова, гэтым самым ён выклікае смех з самаго сябе і адначасова вымагае смяяцца чытача [4, с.12]. Напрыклад, “Гэта й праўда, што штучны чалавек. Ці добра ён гаворыць, ці то на глум, а ўсё здаецца, што штукуе. Людзям раіць, што як рабіць, але і слухаць няма чаго. Толькі ніхто з нашых людзей не бачыў, каб ён сам сабе добрую параду даў ды каб сам сябе й паслухаў – зрабіў так лёгка, як лёгка языком брахнуць” [3, с. 349]. Прыведзены ўрывак з апавядання “Трахім – штучны чалавек” ілюструе гумарыстычную танальнасць твора і з’яўляецца ўвасабленнем сатырычнага погляду на некаторыя бакі тагачаснага жыцця. Аксіялагічнай асновай такой ацэнкі паслужыў пункт гледжання народа, меркаванні неадукаванага селяніна сталі кропкай адліку, што даказвае канцэптуальную блізкасць зместу апавядання да вуснай народнай творчасці. Прыглядаючыся да

людзей, якія ў нечым вылучаюцца сярод аднавяскоўцаў, пісьменнік стварае самабытныя характары, такія як Лук'ян, Трахім, Іллюк і інш. Яго героі-дзівакі бываюць смешнымі (згадаем Трахіма з Пагулянкі, які ў знак пратэсту супраць жонкі аб'яўляе галадоўку, а сам цішком заглядае ў шафу з ежай), камічнымі, непрыстасаванымі ў жыцці, ахвочымі выпіць і закусіць задарма. Героі ў творах Калюгі шукаюць дабро і справядлівасць не ў разумным, рацыянальным, а ў псіхалагічным, ірацыянальным і антыкультурным.

Вельмі часта ў творах аўтара назва ўжо з'яўляецца праяўленнем гумарыстычнай ацэнкі персанажа "Трахім – штучны чалавек", "непрыбытковы" Лук'ян ("Лук'ян – капераціўскі сабака"), "валачайшчай натуры" Трахім ("Трахім з Пагулянкі") і г.д. Такія адносіны героя да быцця – засцерагаліная функцыя захавання сябе ў "пераломны час". Трэба сказаць, што праз такія вобразы-ўнікумы праявіліся віртуозна праяўляе менталітэт, абмалёўвае рысы нацыянальнага характару, адной з якіх, дарэчы, і з'яўляецца гумар беларуса: *"З голымі рукамі дэвядзецца дамоў ісці. – Рукавіцы адзень, калі ў руках холаду баішся, – парайце Лук'ян. – Вось за гэтае самае, што не спусціць нікому слова, Лук'яна завуць капераціўскім сабакам"* [3, с.310]. Гумар дапамагаў чалавеку верыць у лепшае будучае, зменліваць часу ў пераломныя перыяды грамадскага жыцця.

У апавяданні Калюгі "Іллюк-даследчык" расказваецца пра Іллюка-прымака, які пакутаваў ад сваёй жонкі Альжы. Галоўны герой крыўдаваў на жонку праз яе сварлівасць, таму і хацеў паказаць Іллюк усім, як жыве чалавек у такіх невыносных абставінах. Іллюк – дзівак, таму што ўвесь час прыдумляе нейкія рэчы, каб вяскоўцы яго пашкадавалі. Іллюк робіць розныя недарэчныя здагадкі пра тое, як мог бы ён выйсці са свайго бядоўнага стану. У баркаўчан жа гэта выклікае зусім іншую рэакцыю – смех. Адной з галоўных асаблівасцей дзівакоў Лукаша Калюгі з'яўляецца тое, што яны прагнуць справядлівасці. Такім жа дзіваком з'яўляецца і галоўны герой апавядання "Лук'ян – капераціўскі сабака", які набываў свабоду ад свайго блазніцтва, у гэтым праяўляецца своеасаблівае прага да жыцця, асалода і задавальнення ім: *"А яму ад гэтага й не шум баравы. Кні з яго колькі хочаш, а ён толькі адно слова дабарэ, ды калі рэчне, то табе гаварыць не будзе чаго"* [3, с. 310]. Вядома, дзівак – постаць камічная, аднак тут мае месца і драматызм, што ператварае героя ў персанаж трагікамічны. Дурацкі галоўнага героя у дадзеным выпадку – гэта агаленне розуму ад усіх умоўнасцей, ад усіх нормаў і звычак [2]. З сімпатыяй і лёгкай іранічнасцю адносіўся аўтар да сваіх герояў, што вынікае з рыс характару, якімі праявілі іх надзяляе. Аўтар па-майстэрску апісвае камічныя сітуацыі, якія потымнярэдка набываюць адценне трагікамізму, напрыклад бачым такое ў апавяданні "Лук'ян – капераціўскі сабака": *"Курыць захачеў. Ніколі ён [Лук'ян](аўт.) залатоўкі ці грывіні на тытун не прапусціць. Зараз убачыць чалавека, што пачкаў колькі купіў. Адыходзіцца сабе той чалавек да буфета. <...> Цяпер Лук'ян устае з бочкі. Паперка на папяросу ў яго загадзя падрыхтавана – доўгая і шырокая. Падыходзіць з ёю да таго чалавека"*[3, с.310].

У сваіх творах Калюга надае камічныя "гаваркія" назвы населеным пунктам, якія галоўныя героі праязджалі, калі, напрыклад, ехалі ў сваты. Ужо сама назва вёсак – *Анекдоты, Здарэнне* – нясе ў сабе сэнс недарэчнасці: *"Ды пакуль што ані не разумеў Банькоўчык Антося. І на што яму – утрапёнаму – тое Здарэнне?<...>Зрабілі яны за Анекдотамі дзве павароткі і ўехалі ў самае Здарэнне – у новую, Адасю незнаёмую вёску"* [3, с.343]. Чытаць аб пачуццях нястрымнай радасці, якія нібыта ўласцівы жыццю і самому Калюгу, можна толькі з пачуццём горкай усмешкі, бо добра вядома, якімі пачуццямі быў перапоўнены ў той час народ і чаму пісьменнік пісаў так, а не іначай. Тон, дзе ўсмешка мяжуе са слязой, збліжэнне з трагедыяй, быў навіной ў творчасці праявіўся. Ён быў вымушаны заслугоўваць сабе права друкавацца. І таму такі ход выглядае на агульным фоне чымсьці бяскрыўдным і непрыкметным.

Творчасць Лукаша Калюгі разгортвалася ў кірунку шматвяўнага асэнсавання нацыянальнага характару. Народны гумар у праявіўнай спадчыне пісьменніка падаецца не стандартна, а адметна. Наватарства праявіўся заключалася ў тым, што ён здолеў паглядзець на традыцыйнае з іншага боку, а дзесьці заўважаў тыя дробязі, якія не кожны можа ўбачыць. Вельмі цікавым і гумарыстычным падаецца наступны прыклад з твора "Трахім – штучны чалавек", у якім выяўляецца прастата і аптымізм чалавека ў будзённых рэчах: *"Надоечы з раныцы лёг зазімак. <...> Не нацякае вады ў Трахімавы лапці. І ад гразі цяпер – асвяціся. Уздыдзе Трахім к каму на ганак. Стукне адню ды другою нагою разы два – і ад снегу мала чаго знаку астанецца. Выгада! Усё не так людзі крывяцца, як у хату зойдзе"*[3, с.313]. Адначасова ў гэтым выразе бачна гаротнае і беднае жыццё чалавека, і радасць ад таго, што герой не замінае нікому, не з'яўляецца нязручным для іншага. Прычым гэта адна з істотных рысаў беларуса – быць хоць нечым палёгкай для чалавека.

Вось дзе можна пачуць больш з'едлівы смех у творах Калюгі, дык гэта калі ў паводзінах персанажа выяўляюцца заганы чалавека, напрыклад такія, як лайдацтва або павярхоўнае стаўленне да справы: *"Не любіць Трахім надта кешкацца з работаю, цацкацца з усякаю драбязою, калі й без яе ўрон гаспадарцы не вялікі. <...> Яму абы барджджэй з рук работу, а з галавы клопат збыць. Тады*

волен свет чалавеку. <...> Апрунуўся ў рукавы, крысьце закінуў, прытёрся жыватом дзе да ложка ці да стала – падперазаўся ды й на любы свет ідзе вочы прахаладаць” [3, с.315]. У дадзеным прыкладзе праз камічнае асуджаецца грахі чалавецтва – лянота, залішня гаварлівасць, пляткарства: “За адно толькі дрэнны ён чалавек, што кожан дзень у яго новае на языку. Памяць курыная: забываецца, што й як учора гаварыў. Але хай сабе й з цэбар будзе галава, ды й то ўсяго не спомніць, што ён за адзін толькі вечар намеле языком” [3, с.316]. Аўтар прымушае чытача смяцца разам і, ў той жа момант, выходзіць, вучыць не паводзіць сябе падобным чынам: “Аж злосею я на яго за такую няспраўную памяць. Разоў са тры прабаваў угаварыць, што брыдка рабіць гэтак, што людзі ўсё роўна запамецяць ды смяцца будуць” [3, с.316].

Письменнік не толькі сцвярджаў каштоўнасці традыцыйнай народнай маралі (у тым ліку і з дапамогай народнага гумару), але адным з першых паспрабаваў разабрацца ў сутнасці новага грамадства, у маральных дэфармацыях. Літаратура 1920-х гадоў спалучала багатыя творчыя традыцыі з выкарыстаннем лепшых творчых дасягненняў сусветнай літаратуры. Творы Лукаша Калюгі яскравае гэтаму пацверджанне.

Такім чынам, смехавая культура ў спадчыне ранніх апавяданняў Лукаша Калюгі з’яўляецца адметнай, народжанай самім часам, і выявілася як адна з асноўных рыс характару беларуса, яго менталітэту.

Літаратура

1. Бахтин, М.М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. — Москва: Эксмо, 2014. — 704 с.
2. Дмитриев, А. В., Сычёв, А. А. Смех: социофилософский анализ. — М., Альфа-М, 2005. — 592 с.
3. Калюга, Л. Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты/уклад, прадм. Я.Р.Лецікі. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. — 607 с.
4. Лихачев, Д.С, Панченко, А.М., Понырко, Н.В. Смех в Древней Руси. — Л.: Наука, Ленигр. отд-ние, 1984. — 295с.
5. Смех: истоки и функции / под ред. А.Г. Козинцева. — СПб.: Наука, 2002. — 223 с.

N.N. Zuyeva

BelarusianStateUniversity

e-mail: nz_777@mail.ru

The culture of laughter Belarusians in the early narrative of Lukash Kaliuha

Key words: comparative and typological analysis, Belarusian literature, story, laughter culture, national culture, the culture of laughter, national character and mentality, humor, satire, irony.

This article discusses the work of a little-known Belarusian writer of the twentieth century Lukash Kaliuha. The author allocates national and humorous a basis in his narrations, and also relevance of the person of the writer for the domestic humanity now. Subject of research is the representation of the culture of laughter on the early literary activity of writer. The analysis of works shows author's interest in the phenomenon of folk humor culture of Belarus. The publication will be useful to students philologists, teachers of a humanitarian cycle and all those interested in literature.

Т.М. Конєва

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

e-mail: tmixalov@yandex.ua

УДК 821. 521

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В ПОВІСТІ Я. КАВАБАТА «КРАЇНА СНІГУ»

Ключові слова: художній образ, психологія, внутрішня картина світу, ментальність, авторська позиція.

У статті розкрито поняття «національний характер», досліджено концепцію національного характеру та літературні прийоми і засоби творення внутрішньої картини світу в повісті «Країна снігу» Я. Кавабата. Серед найпотужніших виділено такі, як внутрішні монологи та діалоги персонажів, їх динамічні психологічні портрети, поширені описи, художні деталі, символи, підтекст, описи природи. Закономірно виявлено національне коріння й культурні традиції, якими актуалізується етнічна ідентичність авторської позиції у творі.

Проблема національного в літературі багатоаспектна. Одним із її проявів є національний характер. Національний характер – образ людини в літературному творі, котрий є втіленням сукупності етнічно-психічних ознак певного народу, що являє собою історично стійку спільноту, що відтворюється повно й індивідуально визначено, та через який розкривається історично обу-